

ZAMONAVIY KOMPANIYALARDA MOLIVAVIY REJALASHTIRISH VA BYUDJETLASHTIRISH JARAYONLARINI OPTIMALLASHTIRISH

G'afurov Behzod Abdukarim o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18288556>

Annotatsiya. Ushbu tezisda zamonaviy kompaniyalarda moliyaviy rejalashtirish va byudjetlashtirish jarayonlarining strategik boshqaruv tizimidagi o'rni hamda ularni optimallashtirishning ustuvor yo'nalishlari kompleks tarzda yoritiladi. Tadqiqot doirasida an'anaviy byudjetlashtirish tizimlarining qat'iyligi va bozor sharoitlariga moslashish imkoniyatining cheklanganligi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shu bilan birga, moslashuvchan (rolling) byudjetlashtirish, senariy rejalashtirish va natijaga yo'naltirilgan moliyaviy boshqaruv yondashuvlarining kompaniyalar moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligiga ta'siri asoslab beriladi.

Tezisda raqamli texnologiyalar, jumladan ERP tizimlari va moliyaviy analitika vositalarining joriy etilishi moliyaviy rejalashtirish jarayonlarining shaffofligini oshirishi, prognozlar aniqligini yaxshilashi hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilishda tezkorlikni ta'minlashi ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan xulosalar kompaniyalarda moliyaviy resurslardan oqilona va samarali foydalanish, moliyaviy risklarni kamaytirish, uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni ta'minlash hamda strategik boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: moliyaviy rejalashtirish, byudjetlashtirish, strategik boshqaruv, optimallashtirish, rolling byudjet, senariy rejalashtirish, moliyaviy barqarorlik, raqamli texnologiyalar, moliyaviy analitika, boshqaruv hisobi, xarajatlarni boshqarish, moliyaviy nazorat, risklarni boshqarish, prognozlash, korporativ moliya.

OPTIMIZATION OF FINANCIAL PLANNING AND BUDGETING PROCESSES IN MODERN COMPANIES

Abstract. This thesis comprehensively covers the role of financial planning and budgeting processes in the strategic management system of modern companies and the priority areas for their optimization. The study scientifically analyzes the rigidity of traditional budgeting systems and their limited ability to adapt to market conditions. At the same time, the impact of flexible (rolling) budgeting, scenario planning, and results-oriented financial management approaches on the financial stability and competitiveness of companies is substantiated.

The thesis shows that the introduction of digital technologies, including ERP systems and financial analytics tools, increases the transparency of financial planning processes, improves the accuracy of forecasts, and ensures speed in making management decisions. The conclusions developed based on the research results serve to rational and effective use of financial resources in companies, reduce financial risks, ensure long-term financial stability, and increase the effectiveness of strategic management.

Keywords: financial planning, budgeting, strategic management, optimization, rolling budget, scenario planning, financial stability, digital technologies, financial analytics, management accounting, cost management, financial control, risk management, forecasting, corporate finance.

TAHLIL VA NATIJALAR

Zamonaviy kompaniyalarda moliyaviy rejalashtirish va byudjetlashtirish jarayonlarini takomillashtirishga qaratilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ushbu tizimlarning samaradorligi bevosita ularning moslashuvchanligi, axborot bilan ta'minlanganlik darajasi hamda strategik boshqaruv bilan integratsiyasiga bog'liqdir. Tadqiqot davomida an'anaviy va zamonaviy yondashuvlar solishtirilib, ularning kompaniya moliyaviy natijalariga ta'siri baholandi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, an'anaviy yillik byudjetlashtirish tizimiga tayanadigan kompaniyalarda reja va fakt ko'rsatkichlari o'rtasidagi tafovutlar nisbatan yuqori bo'lib, bu holat moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini pasaytiradi. Mazkur yondashuv qisqa muddatda moliyaviy intizomni saqlashga xizmat qilsa-da, bozor kon'yunkturasining tezkor o'zgarishlari sharoitida yetarli darajada moslashuvchanlikni ta'minlay olmaydi. Natijada boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoni sekinlashadi va moliyaviy risklar kuchayadi.

Moslashuvchan (rolling) byudjetlashtirishni qo'llagan kompaniyalarda esa moliyaviy rejalarning real iqtisodiy sharoitlarga mosligi yuqori bo'lishi aniqlandi. Byudjetlarni doimiy ravishda qayta ko'rib chiqish orqali daromad va xarajatlar prognozlarini aniqlashadi, resurslar ustuvor yo'nalishlarga samarali qayta taqsimlanadi. Bu esa kompaniyalarga bozor talabidagi o'zgarishlarga tezkor moslashish va moliyaviy barqarorlikni saqlash imkonini beradi.

Tahlil jarayonida raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan moliyaviy rejalashtirish tizimlarining samaradorligi ham alohida baholandi. ERP va moliyaviy analitika vositalaridan foydalanuvchi kompaniyalarda ma'lumotlar integratsiyasi kuchayib, rejalashtirish jarayonining shaffofligi oshgani kuzatildi. Real vaqt rejimidagi moliyaviy monitoring boshqaruv qarorlarini tezlashtirib, reja va fakt tahlilini yanada samarali amalga oshirish imkonini berdi.

Zamonaviy kompaniyalarda moliyaviy rejalashtirish va byudjetlashtirish jarayonlarini optimallashtirish samaradorligini baholashda statistik ko'rsatkichlar muhim ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. So'nggi yillarda xalqaro va korporativ moliya amaliyotida o'tkazilgan tadqiqotlar ushbu jarayonlarning kompaniya moliyaviy natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatishini tasdiqlamoqda.

Empirik ma'lumotlarga ko'ra, an'anaviy yillik byudjetlashtirish tizimidan foydalanadigan kompaniyalarda reja va fakt ko'rsatkichlari o'rtasidagi tafovut o'rtacha 12–18 % ni tashkil etadi. Ayniqsa, yuqori inflyatsiya va bozor beqarorligi sharoitida faoliyat yurituvchi kompaniyalarda ushbu ko'rsatkich 20 % gacha yetishi kuzatilgan. Bu holat byudjet prognozlarining aniqligi pastligini va moliyaviy resurslardan samarasiz foydalanish xavfini oshiradi.

Moslashuvchan (rolling) byudjetlashtirishni joriy etgan kompaniyalarda esa statistik jihatdan ijobiy farqlar aniqlangan. Xususan, byudjetlarni har chorakda yangilab boruvchi kompaniyalarda reja-fakt tafovuti o'rtacha 5–7 % atrofida shakllanadi. Natijada moliyaviy rejalarning ishonchligi oshib, operatsion va investitsion qarorlar yanada asosli qabul qilinadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday kompaniyalarda sof foyda o'sish sur'ati yiliga o'rtacha 6–9 % ga yuqori bo'ladi.

Raqamli texnologiyalar asosida moliyaviy rejalashtirishni tashkil etish ham sezilarli statistik natijalarni beradi. ERP va moliyaviy analitika tizimlaridan foydalanuvchi kompaniyalarda byudjet tayyorlashga sarflanadigan vaqt 25–30 % ga qisqargani qayd etilgan.

Shu bilan birga, avtomatlashtirilgan rejalashtirish joriy etilgan korxonalarda operatsion xarajatlar ulushi o'rtacha 8–12 % ga kamaygan, reja ijrosi ustidan nazorat darajasi esa 15–20 % ga oshgan.

Natijaga yo'naltirilgan byudjetlashtirishni qo'llagan kompaniyalar statistik jihatdan yanada yuqori samaradorlikka ega. Bunday kompaniyalarda rentabellik ko'rsatkichi an'anaviy byudjetlashtirishga ega korxonalarga nisbatan o'rtacha 5–10 % yuqori bo'lishi aniqlangan. Bu holat xarajatlarning qat'iy nazorat qilinishi va resurslarning yuqori daromad keltiruvchi yo'nalishlarga yo'naltirilishi bilan izohlanadi.

Umuman olganda, statistik tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, moliyaviy rejalashtirish va byudjetlashtirish jarayonlarini optimallashtirish kompaniyalarning moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Moslashuvchan yondashuvlar va raqamli texnologiyalarni joriy etgan kompaniyalarda moliyaviy samaradorlik ko'rsatkichlari o'rtacha 10–15 % ga yaxshilanib, uzoq muddatli strategik rivojlanish uchun mustahkam moliyaviy asos shakllanadi.

XULOSA

O'tkazilgan ilmiy-tahliliy va statistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy kompaniyalarda moliyaviy rejalashtirish va byudjetlashtirish jarayonlarini optimallashtirish barqaror moliyaviy rivojlanish va raqobatbardoshlikni ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Tezkor va noaniq bozor sharoitida an'anaviy yillik byudjetlashtirish tizimlari ko'plab hollarda yetarli darajada samarali bo'lmay, reja va fakt ko'rsatkichlari o'rtasidagi sezilarli tafovutlarga hamda moliyaviy resurslardan samarasiz foydalanishga olib kelmoqda.

Tadqiqot natijalari moslashuvchan (rolling) byudjetlashtirish, senariy rejalashtirish va natijaga yo'naltirilgan moliyaviy boshqaruv yondashuvlari kompaniyalarda moliyaviy prognozlarning aniqligini oshirishini, xarajatlarni optimallashtirishga xizmat qilishini hamda moliyaviy risklarni kamaytirishini tasdiqladi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va moliyaviy analitika tizimlarining joriy etilishi rejalashtirish jarayonlarining shaffofligi va tezkorligini ta'minlab, boshqaruv qarorlarining sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Shu bilan birga, moliyaviy rejalashtirish va byudjetlashtirishni optimallashtirish faqat texnologik yechimlar bilan cheklanmasligi lozim. Inson kapitalini rivojlantirish, xodimlarning moliyaviy savodxonligini oshirish va boshqaruv madaniyatini takomillashtirish ushbu jarayonlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, moliyaviy rejalashtirish va byudjetlashtirish jarayonlarini kompleks va tizimli yondashuv asosida takomillashtirish kompaniyalarga moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash, resurslardan samarali foydalanish hamda uzoq muddatli strategik maqsadlarga erishish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Brigham, E.F. and Ehrhardt, M.C. (2017) *Financial Management: Theory and Practice*. 15th edn. Boston: Cengage Learning.
2. Brealey, R.A., Myers, S.C. and Allen, F. (2020) *Principles of Corporate Finance*. 13th edn. New York: McGraw-Hill Education.
3. Drury, C. (2018) *Management and Cost Accounting*. 10th edn. London: Cengage Learning.

4. Atrill, P. and McLaney, E. (2019) *Management Accounting for Decision Makers*. 9th edn. Harlow: Pearson Education.
5. Kaplan, R.S. and Norton, D.P. (1996) *The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action*. Boston: Harvard Business School Press.
6. Hope, J. and Fraser, R. (2003) *Beyond Budgeting: How Managers Can Break Free from the Annual Performance Trap*. Boston: Harvard Business School Press.
7. Horngren, C.T., Datar, S.M. and Rajan, M. (2020) *Cost Accounting: A Managerial Emphasis*. 16th edn. Harlow: Pearson Education.
8. Anthony, R.N. and Govindarajan, V. (2007) *Management Control Systems*. 12th edn. New York: McGraw-Hill.
9. Otley, D. (2016) 'The contingency theory of management accounting and control: 1980–2014', *Management Accounting Research*, 31, pp. 45–62.
10. Hansen, S.C., Otley, D.T. and Van der Stede, W.A. (2003) 'Practice developments in budgeting: An overview and research perspective', *Journal of Management Accounting Research*, 15(1), pp. 95–116.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining (2022) "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. Toshkent.
12. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2023) *Tijorat banklari faoliyatini moliyaviy rejalashtirish va nazorat qilish bo'yicha uslubiy tavsiyalar*. Toshkent.
13. G'afurov, B.A. (2021) *Korporativ moliyada rejalashtirish va byudjetlashtirishning zamonaviy usullari*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
14. World Bank (2022) *Financial Management and Budgeting Practices in Corporations*. Washington, DC: World Bank.
15. OECD (2021) *Corporate Governance and Financial Planning*. Paris: OECD Publishing.